

K İ T A P T A H L İ L İ

Dr. Serim TİMUR, TÜRKİYE'DE AİLE YAPISI; Hacettepe
Üniversitesi Yayınları No : D-15, Ankara 1972, Sh. 234,
Türkçe Ve İngilizce Ekler 123 çizelge, 5 şekil

Prof. Dr. Nermin ABADAN - UNAT

Batılı sosyal bilim tarihinin açıkladığı üzere sosyoloji bilimi Saint Simon, A. Comte ve Dürkheim tarafından ideal bir toplum düzeni yaratmağa elverişli bir çeşit «sosyal fizik» olarak kavramlaştırıldıktan kısa bir süre sonra toplumdaki bireysel ilişkiler sistematik bir incelemeğe tâbi tutulmağa başlanmıştı. Bu arada insanlığın en eski karşılıklı etkileşme kurumu sayılan aile, çok geçmeden yaygın biçimsel araştırmalara konu olmuştur. Bütün batılı ülkelerle örneğin Polonya gibi doğulu ülkelerde daha ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru izlenen bu gelişime karşı Türk sosyolojisinde benzer bir trend görülememektedir. Günümüzde belli ölçüde başlangınç safhasında bulunan bir köy ve şehir sosyolojisi, hukuk ve siyaset sosyolojisinden bahsedilebilirken, Türk aile sosyolojisi henüz emekleme çağında sayılmaktadır. Bu gecikmenin başlıca nedenlerini şu hususlarda aramak yerinde olur: günümüze dek yayınlanan birçok monografilerde gerçi aile yapısına yer verilmiştir, fakat kapsamlı ampirik verilerin yokluğu sebebiyle Türkiye'ye özgü yapısal özellikleri hesaba katan bir tipoloji yapılmamıştır. Bundan başka Türkiye gibi köklü hukukî ve sosyal devrimlere sahne olmuş bir toplumda aile yapısı da Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana önemli dönüşüm ve farklılaşmalara tâbi olmuştur. Bu değişimleri ulusal çapta hesaba katan kapsamlı ampirik araştırmalar daha önceleri yapılmadığı için sosyal bilimcilerimiz bu konuya karşı belli bir çekingenlik duymuş olacaktırlar.

Kısaca belirtmeğe çalıştığımız bu önemli eksik ve güçlükler birkaç yıl önce Hacettepe Üniversitesinde Prof. Dr. Nusret Fişek tarafından temeli atılan Nüfus Araştırmaları Enstitüsü tarafından aşılmağa çalışılmış-

tır. Girişilen atılımın çapı ve verimliliği yeni yeni eser vermeğe başlayan genç Türk sosyal bilimcilerimizin araştırmaları ile şekil almaktadır.

Hacettepe Üniversitesi demografi uzmanlarından Dr. Serim Timur'un yayınlamış olduğu «Türkiye'de Aile Yapısı» yukardan beri cevabını araştırdığımız soruları büyük ölçüde cevaplandırmaktadır. Kitabın özüne dokunmadan önce hemen belirtmeliyiz ki bu araştırmanın dayanmakta olduğu veriler 1968 yılında Hacettepe Nüfus Etüdüleri Entitüsü tarafından Türkiye ölçüsünde hem bölgesel, hem köysel ve kentsel farklılıkları ortaya çıkacak biçimde yurt çapında bir örnekleme dayanmaktadır. Örnekleme kapsamı 1965 sayımına göre nüfusu 2.000 den az olan 150 köy, nüfusu 2.000-15.000 arası 49 kasaba, 15.000-50.000 nüfusu 50.000 den yukarı 32 kentin tümü olmak üzere 256 yerleşim yeri birimi girmiştir. Bu birimlerde 4.505 hanede erkekler ankete tâbi tutulmuş, sonuçta 5.373 kişi ile görüşülmüştür. Çok çeşitli konuları kapsayan bu araştırmada kullanılan örneklemin seçimi ve güvenilirliği ile ilgili ayrıntılı bilgi ayrı bir kitap halinde yayınlanmıştır.²

Dr. Serim Timur yukarıda anahatları ile belirtmeğe çalıştığımız alan araştırması ile sadece Türk aile yapısının özelliklerini ortaya çıkartmakla kalmamış, aynı zamanda hayli yaygın bir genel kanının isabetsizliğini de ortaya koymuş bulunmaktadır. Acaba Dr. Timur'un aydınlığa kavuşturduğu mesele nedir? Bunu cevablandırmak için önce günümüzde en fazla rağbet gören ve Amerikan sosyolojisinin ortak hareket noktası sayılan yapısal fonksiyonel yaklaşıma geri gitmek gerekir. Buna göre toplumsal değişme sürecinde aile yapısındaki değişikliklerle toplumdaki değişikliklere paralel olarak cereyan edecektir. Dolayısıyla tarımsal toplumda fonksiyonel olan geniş aile, endüstri toplumunda hikmeti vücudunu kaybedecektir. Buna göre toplumsal değişme, endüstrileşme ve kentleşme sürecinde, geniş ailenin giderek yerini çekirdek aileye bırakacağı ileri sürülmektedir. Bu görüş genellikle her toplumda köysel yörelerde geniş ailelere daha çok rastlanması, ulusal arası plânda da az gelişmiş tarımsal ülkelerde bu aile biçiminin endüstri toplumlarından daha çok görülmesi gibi yüzeysel gözlemlerle pekiştirilmiştir. Dr. Timur'un sunmağa çalıştığı hipotez işte bu düşüncede düğümlenmektedir. Gerçekten de bu konuda elde edilen verilerin her bilim adamında bulunması gereken tecessüs ve kuşkuyu haklı

² T. Çaydar, F. Karadayı H. Serinken, K. J. Scikantor, S. Timur, *Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırmasının İleri Toplama Teknikleri*, 1968, Hacettepe Üniversitesine, D-9, Ankara 1971.

kılacak biçimde bilinmeyen unsur ve özelliklerin ortaya çıkmasına yardım etmişlerdir.

Dr. Timur araştırmasının ilk bölümünde aile biçimleriyle ilgili tanımlar vermekte, genel bir terimle geniş aile olarak adlandırılan üç tür aile 1) *Bileşik aile*, 2) *Ataerkil geniş aile* ve 3) *kök aile* arasındaki farkları belirterek bu üç ayrı geniş aile biçiminin özellikleri ve ne derece yaygın oldukları üzerinde durmaktadır. Daha sonra araştırmasında kullandığı dört temel aile biçimini saptamaktadır:

1 — *Çekirdek aile* (karı-koca ve evlenmemiş çocuklarından oluşan evhalkı);

2 — *Ataerkil geniş aile* (aile başkanı, evli oğulları, gelin ve torunların birlikte oturması)

3 — *Geçici geniş aile* (aile başkanının kendi ana babası veya karısının bu tür akrabalarının birlikte oturması)

4 — *Parçalanmış aile* (ölüm, boşanma vs. hallerle karı veya kocadan birinin yada her ikisinin bulunmadığı aile)

Bu tipolojiye göre Türkiye'de ailelerin ortalama olarak % 60 oranında karı koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek ailedir. Üç büyük kentte çekirdek aile oranı %68 iken kent ve kasabalara gidildikçe bu oran azaldığı ve köyde % 55 olduğu görülür. Ancak köysel ailelerin %6 sınıfında parçalanmış aile olduğu gözönüne alınırsa köylerde hiçbir şekilde geniş aile sayılamıyacak küçük ailelerin oranı % 61 e çıkmaktadır. Bu bulguları ampirik araştırmaların ortaya koydukları şu gözlemi doğrulamaktadır: geniş aile kurumu hemen her toplumda yeterli toprak ve mülkiyete sahip bir azınlığın aile biçimidir. Geniş aile kurumunun eskiden beri yaygın olduğu söylenen Hindistan, Çin ve Mısır gibi ülkelerde bile nüfusun büyük çoğunluğu çok eski tarihlerden beri çekirdek ailelerde yaşamaktadır.

İkinci bölümde Türkiye'deki farklı aile biçimleri ve bunların yurt düzeyindeki dağılımı ile ilgili veriler incelenmiştir. Ataerkil geniş ailelerinin Karadeniz bölgesinde en yüksek (%34) Akdenizde en düşük (%14) olduğu görülmektedir.

Dr. Timur bu yapısal özelliğin açıklamasını üçüncü bölümde vermektedir. Buna göre ataerkil geniş aileler en çok köyde yerleşik topraksız ailenin bulunmadığı Karadeniz bölgesinde (tarım işçisi oranı % 2), en az da, tarım işçileri ve emeğiyle çalışan ortakçı-yarıcılarının köysel ailelerin beşte birini oluşturduğu Akdeniz bölgesinde görülmektedir. Aynı bö-

lümün diğer bir kesiminde toprak mülkiyeti ve aile biçimi ilişkileri araştırılmaktadır. Ortaya çıkan durum şudur: çekirdek ailelerin sahip olduğu ortalama toprak büyüklüğü 35 dönüm olduğu halde, ataerkil ailelerde bu miktar 124 dönüme çıkmaktadır.

Dr. Timur'un en önemli katkısı bir seri yaygın efsanenin aslında geçerli olmadığını ortaya koymuş olmasıdır. Nitekim birçok batılı sosyal bilimcinin apriori olarak ileri sürdükleri bir varsayıma göre karı kocanın öğrenin derecesi, ailenin gelir düzeyi gibi başka sosyo-ekonomik değişkenlerle aile biçimi arasında tutarlı bir ilişkinin bulunmasıdır. Oysa amprik veriler bu varsayımın da geçersizliğine işaret etmektedir. Örneğin çekirdek ailede *en çok* okur-yazar olmayanlar arasında, *en az* da ilkokul mezunu erkekler arasında görülmektedir. Ortaokul mezunları arasında da çekirdek aile oranı okuma-yazması olmayanlardan daha azdır. Ancak lise ve yüksek öğrenim düzeyinde, çekirdek aile oranlarının da giderek arttığı görülmektedir. Aynı şekilde gelir düzeyi de tek başına alındığında herhangi bir eğilim belirlenmemektedir. Köylerde kişi başına düşen aile geliri yükseldikçe geniş ailelere geçildiği, kasaba ve kentlerde gelire aile biçimi arasında bir ilişki olmadığı, Ankara, İstanbul ve İzmir'de ise genellikle çekirdek ailelerin gelir düzeyinin geniş ailelerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Böylece gelir ve eğitim düzeyi ile aile biçimi ilişkileri ancak gelirin kaynağını belirleyen meslek ve toprak ilişkileriyle birlikte düşünüldüğünde açıklık kazanmaktadır.

Dr. Timur bu vesile ile Türkiye'de özellikle köylerde bir «aile döngü»sünden bahsetmektedir. Evli oğulları kısa sürede baba ocağından ayrılmaya sevkeden neden, babanın fakirliğidir. Ailece sahip olunan toprak herkese yeterli geçimi sağlayamadığı zaman, aile işletmesi dışında köyde yada çevrede başka işlere girişme zorunda kalan oğul geniş aileden ayrılarak ayrı bir ev açmaktadır. Buna karşılık herkese geçim sağlayan geniş topraklı ailelerin hem üretim birliğini hem tüketim birliğini koruyarak ataerkil geniş aileyi sürdürdüklerini görüyoruz.

Dördüncü bölümde aile biçimi ile evlenme şekli ve evlenme yaşları arasındaki fonksiyonel ilişkiler incelenmiştir. Eş seçimini büyük ölçüde evlenecek kişilerin değil, ana babaların yaptığı görülmüştür. Evlilik kişisel bir eylemden çok aileler arası bir değişim mekanizması olduğu görülür, bu da başlık geleneğinin neden yaygın olduğunu açıklamaktadır. Nitekim kadınların çok önemli bir oranı evlendikleri erkeklerle nişan ya da nikâhları sırasında tanışmaktadırlar. Bu oran üç büyük kentde % 16, diğer şehirlerde % 25, kasabalarda % 38 ve köylerde % 19 u bulmaktadır.

Dolayısıyla yine batıda sıkı sıkıya sanılan bu varsayımın da geçersizliği ortaya çıkmaktadır. Tek başına çekirdek ailenin varoluşu kadını birey olarak daha özgür, kendi kaderi üzerinde söz sahibi kılmağa yeterli değildir. Başlığın ataerkil geniş aile yapısı ile yakın bağlantısı dışında genellikle kadının üretime katkısının en çok olduğu köysel yöreler ve bölgelerde çok yaygın ve yüksek olduğu görülmektedir. Başlık geleneğinin en çok ataerkil aile kurumunun yaygın ve kadının üretime katkısı çok olduğu Doğu Anadolu, Karadeniz ve İç Anadolu köylerinde görüyoruz. Nitekim bu bölgelerde kentteki kadınlar da başlık karşılığında evlendirilmektedir. Bu oran Karadeniz kentlerinde % 31, Akdeniz % 54 ve Doğu Anadolu'da % 63'ü bulmaktadır.

Nikâh şekline gelince araştırma sonuçlarının aydınlattığına göre Türkiye'de evliliklerin % 35'i sade medenî nikâh, % 49'u hem medenî nikâh hem imam nikâhı birlikte ve % 51'i yalnız imam nikâhı ile kurulmuştur. Burada bölgesel farklar çok önemli rol oynamaktadır. Yalnız resmî nikâh olanlar en çok Ankara'nın bulunduğu İç Anadolu bölgesinde % 57 olmasına karşılık yalnız imam nikâhı ile evlenenlerin en yüksek oranı %37 ile Doğu Anadolu bölgesindedir. Aynı bölgede % 5 oranı ile en fazla çok karılı evlilikde bulunmaktadır, çok karılı erkekler yerleşim yeri olarak % 1.6 oran ile kentde, % 2.7 ile köylerde görülmektedir.

Evlenme yaşına gelince Türkiye ölçüsünde kadınlar için ortalama 17, erkekler için 22 yaşdır. Köylerde çekirdek aile yaşantısı sürdüren erkek bu yaş ortalaması değişmezken, babaevinde kalmış olanların ortalama evlenme yaşı 20 dir.

Timur son bölümde aile içi ilişkileri ele almış bulunmaktadır. Aile biçimi kontrol edildiği zaman, ailede karar alma yetkisi ve otoritenin kimde olduğu köy-kent yerleşim yerine göre hiç bir farklılık göstermemiştir. Ataerkil ailelerde *baba*, çekirdek ailelerde de *koca* otoritesinin egemen olduğu açıkça görülmektedir. Ataerkil geniş ailede babanın, çekirdek ailede kocanın üstünlüğü, onların ekonomik üstünlüğünün bir sonucudur. Ancak köyde, kentte geniş ailelere kıyasla çekirdek ailelerde karı-koca ilişkilerinde eşitliği çok daha fazla yaklaşıldığı da bir gerçektir. Buna canlı bir örnek hangi tip ailelerde kadınlara da sofrada yemek yemesine izin verilmesidir. Kadınları ile birlikte sofraya oturan aile tiplerine göre şöyle bir dağılım göstermektedir. Kuruluştaki çekirdek % 91, sonradan çekirdek % 92, geçici geniş % 91.5, ataerkil geniş % 71, Bölgeler arası farklılıklara baktığımız zaman, yemekleri kadınların ayrı yemeleri geleneği en çok Doğu Anadolu'da (% 19) Karadenizde (% 13) ve İç Anadolu'da (% 9) görülmektedir.

Sonuç: Dr. Serim Timur çağdaş batılı sosyal bilimler metodolojisinin tüm koşullarına uygun bir temsilîlik, güvenilirlik ve titizlikle hazırlanmış olduğu bu araştırması, bir bakıma, Türk aile hayatına doğru ilk defa uzatılmış eksiksiz bir aynadır. Bu aynadan yansıyan görüntü bize önemli bir gerçeği hatırlatmaktadır: Türkiye’de de birçok gelişen toplumlarda olduğu gibi kent-endüstri bileşimi ile bağımsız çekirdek aileye geçiş arasında zorunlu bir bağıntı yoktur. Başka bir deyimle tüm tarım sektörü geniş ataerkil aile tipi, kentler ise çekirdek aile tiplerinin tekeli altında bulunmamaktadır. Ailelerin yapısal özelliklerini yaratan başlıca etken ekonomik koşullar, özellikle mülkiyet ilişkileri ve aile içi meslekî bağlardır. Bağımsız çekirdek aileye geçişte temel etken, evli oğlunun aile mülkünden bağımsız «ücretli iş» bulma olanağıdır. Aile işletmesinin dışında bulunan bu iş, baba ocağındaki geniş aileyi bir «üretim birliği» olmaktan çıkarmaktadır. Bu durumda ise ister kentte ve endüstri kesiminde, ister köyde ve tarım kesiminde olsun, çok oğul baba ocağından ayrılarak karısı ve çocuklarıyla birlikte, kendi çekirdek ailesini kurmaktadır.

Dr. Serim Timur’un çalışmalarının en önemli unsuru işte bu noktada düğümlenmektedir: Türkiye’de köy ve kentlerde çoğunlukta bulunan aile tipinin —sanılanın tam aksine— çekirdek aile tipi olduğunu ortaya koyması ve aile tipolojisini yaratan belli başlı faktörlerin dizisine ekonomik etkenleri başa koymak suretile bilimsel şekilde saptamasıdır. Bu önemli hizmetine karşılık çalışması —zorunlu olarak— bize ancak bir kuşbakışı görüntüsü sağlamaktadır. Türk toplumunun tümünü kucaklayan bu araştırma kuşkusuz daha birçok yeni, belli bir alanı kucaklayan aile monografileriyle tamamlanma zorundadır.

Bu yeni araştırmalarda Mübeccel Kıray’ın ilk defa ortaya atmış olduğu «bir tampon kurum olarak aile» kavramının, iç ve dış göçler sebebiyle parçalanmış hale gelen ailelerin köy ve kentdeki çekirdek aileleri gibi sorunların ele alınması zorunlu görünmektedir. Bu alanda İbrahim Yasa’nın «Ankara’da *Gecekondü Aileleri*», Rezzan Şahinkaya’nın «Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü», Emre Kongar’ın «İzmir’de Kentsel Aile» gibi monografileri önemli ölçüde ışık tutacaklarına kuşku yoktur.